

A szerteágazó anyag áttekintése érdekében hadd foglaljuk előre össze a belőle szerintünk adódó vég-ső tanulságot: az állam (sajnos, nem mindegyik) jogának és kötelességének tartja, hogy meghatározza a polgárainak könyvtári ellátását biztosító alapelveket, és tőle telhetőleg elősegítse megvalósításukat, a gyakorlatban azonban nem tudja az ingyenes és a térítéses szolgáltatások körét egymástól pontosan elhatárolni, és egyáltalán nem tudja a térítések mértékét szabályozni, azon egyszerű okból, hogy nem ő tartja el a könyvtárakat. A könyvtári szolgáltatások anyagi ellátása a gyakorlatban többnyire annak az alkunak az eredménye, amelyet a könyvtár (és közönsége) minden egyes fenntartóval kötni tud, s amely alkuban a könyvtár korántsem egyenrangú fél.

Könyvtári törvények a 90-es évek közepén

Traniello (1996) megállapítja, hogy a könyvtári törvényhozás Európában tarka képet mutat: több országban nem országos, hanem regionális szinten hozzák a törvényeket, több országban egyáltalán nincs is könyvtári törvény, ill. a rég elavult törvény helyett még nem született időszerű. A meglevő törvények fő funkciója az évtized első feléhez hasonlóan (*Skaliczki* 1993) most is az, hogy a) meghatározzák az önkormányzatok könyvtár-fenntartási szerepét, b) jelzik az államnak azt a feladatát, hogy ehhez bizonyos anyagi támogatást nyújtson, c) jelzik az alapszolgáltatások elvi ingyenességét. Már ezeket a pontokat is némileg másképpen fogalmaztuk azonban, mint az akkori szemleíró, mivel általánosan érezhető a változás a rendelkezések „felpuhulása” irányában.

Mit mond ezekről a (másolatban, gépiratban) rendelkezésünkre álló néhány (részben régebbi) törvény, ill. törvénytervezet?

☉ A **dán** könyvtári törvény (1993) szerint minden önkormányzatnak fenn kell tartania könyvtárat, vagy önállóan, vagy másokkal együttműködve. Minden könyvtár köteles ellátni Dánia bármely lakosát. Könyvet és egyéb dokumentumot ingyen bocsát rendelkezésükre. Térítést szed viszont a kormánynak, a megyének vagy bármely nem községi intézménynek nyújtott szolgáltatásért. Az állam gondoskodik a könyvtárközi kölcsönzésről (az Állami és Egyetemi Könyvtár útján), valamint a vakok ellátásáról.

☉ Az **észti** könyvtári törvény (1995) nem közművelődési, hanem *közkönyvtárakról* beszél, az előbbiekkal együtt tárgyalja ugyanis a „korlátozott nyilvánosságú” vállalati, intézményi könyvtárakat is. Falun 500 lakosnak legalább egy könyvtára legyen, városban 10 000 lakosig legalább egy, azon túl 15 000 lakosonként 1-1 könyvtárra van szükség. – Finanszírozásuk forrása: 1. az állami költségvetés, 2. a helyi önkormányzat költségvetése, 3. a fenntartó (amennyiben ez nem az önkormányzat), 4. saját bevételeik, 5. adományok. Ha a magánkönyvtár közkönyvtári feladatot vállal, részesül az állami és az önkormányzati finanszírozásból. – A könyv és az AV-anyag használata ingyenes. Nem helyi lakostól biztosítékot lehet kérni a kölcsönzésért, legalább a dokumentum értékének megfelelő összeget. Az értéknövelő szolgáltatásokat (másolás, hangfelvétel, fordítás) is ingyenesen *lehet* nyújtani, a könyvtárközi kölcsönzés az olvasó költségére történik. Késedelmi díjat szedhet a könyvtár, összegét a fenntartó szabja meg.

☉ A **finn** törvény 1997. évi *tervezete* szerint minden önkormányzat köteles könyvtárat fenntartani (ez a kötelezettség az eddigi törvényben nem szerepelt, a gyakorlatban azonban érvényesült), önállóan vagy más önkormányzatokkal együtt, s ehhez támogatást kap a kormánytól. A könyvtár

állományának helyi használata és kölcsönzése ingyenes; a közművelődési könyvtárak ingyen kölcsönözhetnek a regionális könyvtárból.

- ⑥ A **horvát** törvény (1997) szerint is minden község és város köteles közművelődési könyvtárat fenntartani (kivéve, ha valamilyen egyetemi vagy tudományos könyvtár ellátja ezt a funkciót); szerződéssel más község, város könyvtárát is megbízhatja e feladat ellátásával. – A szolgáltatások ingyenességéről itt nem esik szó, a törvény inkább a könyvtári rendszer hierarchiájával, a különböző szintek hatáskörével foglalkozik
- ⑥ A módosításokkal még érvényben levő 1950. évi **japán** törvény szerint a „public library” (a helyi önkormányzat által fenntartott könyvtár) semmiféle beiratkozási díjat nem szedhet; a minimális előírásoknak megfelelő könyvtárak államsegélyben részesülnek.
- ⑥ A **katalán** törvény (1993) kimondja az alapszolgáltatások ingyenességét, de körüket nem határozza meg. 5000 lakosúnál nagyobb község köteles fenntartani könyvtárat, a kisebbekről a régió gondoskodik.
- ⑥ A **lengyel** törvény (1997) is kimondja az önkormányzat könyvtárfenntartási kötelezettségét; az ingyenességet nem említi. Ez a minisztériumban, a könyvtáros-társadalom közreműködése nélkül fabrikált törvény egyébként részletes szakmai kritikákat kapott, egy bírálója pedig egyszerűen „rémálom”-nak minősítette (Bura-kowski etc. 1997).
- ⑥ Az **orosz** könyvtári törvény (1994) szerint az olvasó bármely könyvtárban ingyen kérhet felvilágosítást egy bizonyos dokumentum meglétéről. A nyilvános könyvtárban *ingyen* a) kaphat teljes tájékoztatást a katalógusok és a bibliográfiai tá-

jékoztatás egyéb formái révén az állományról, b) kaphat tanácsot az információforrások kereséséhez és kiválasztásához, c) kölcsönözhet az állományból bármely dokumentumot. Igénybe veheti a könyvtárközi kölcsönzést (itt a díjazásról nem szól a tervezet). Igénybe vehet egyéb, többek között ingyenes szolgáltatásokat; ezek körét a könyvtár használati szabályzata szabja meg. A könyvtár határozza meg, mekkora biztosítékot kér értékes dokumentum kölcsönzéséhez és egyéb, a használati szabályzatban rögzített esetekben, s mekkora kártérítést kér szükség esetén. Gazdasági tevékenységet folytathat a használóknak nyújtható szolgáltatások körének bővítésére, amennyiben ez nem megy alaptevékenysége rovására. – Az államhatalmi szervek és a helyi önkormányzatok biztosítják az állami és önkormányzati könyvtárak számára az állomány gyarapításának és megóvásának finanszírozását, valamint a polgárok könyvtári ellátásra való jogának érvényesülését. Az állam finanszírozza a nemzeti és egyéb szövetségi szintű könyvtárakat; céltámogatást nyújt a különösen rászoruló rétegek (gyermek, rokkant, nyugdíjas, munkanélküli) ellátásához; a nem állami könyvtárakat is támogatja, amennyiben nyilvános könyvtárként ingyenes könyvtári ellátást nyújtanak.

A szaksajtóban megjelent kommentárok segítségével egészíthetjük ki ezeket az információkat. – *Ausztriában* a közművelődési könyvtárat a helyi önkormányzat tartja fenn, állami támogatással (Kroller 1993). – *Csehországban* olyan könyvtári törvényt igényel egy cikkíró, amely vagy a) kötelezővé teszi a könyvtár fenntartását, pontosan meghatározva a központi és a helyi erőforrásokat, vagy b) központi keretből biztosítja a közművelődési könyvtárak létesítésének, fenntartásának, fejlesztésének hatékony támogatását; eszerint tehát ezek még a jövő kívánalmi (Pilar 1996). – *Dániában* hi-

vatalos vita tárgya a kölcsönzésnek (a törvényben biztosított) ingyenessége (Harbo 1997).- Az 1997. évi finn törvénynek még a tervezetéről olvashatjuk, hogy megszünteti a könyvtárak normatív állami támogatását (az állami kulturális támogatást az önkormányzat osztja el a reszortok között), meghatározza a könyvtári szolgáltatások minőségi normatíváit; ajánlja, úgy szervezzék a könyvtárak az Internet használatát, hogy a szegényebbek is hozzájussanak (Kivistö 1997). – Németországban az egész könyvtári rendszert érinti, hogy szakmai központját, a rendkívül aktív Deutsches Bibliotheksintitutot 1999 végére anyagi okokból megszüntetik (Mi lesz a DBI-vel? 1997). – Norvégiában az országos politika ragaszkodik a könyvtárhasználat ingyenségéhez (Fülöp, M. 1996a). – Svédországban könyvtári törvény nélkül is jól működött a könyvtári rendszer, 1996-ban azonban megszületett a törvény is: a helyi hatóság köteles könyvtárat fenntartani, ingyenes a nyomtatott dokumentumok kölcsönzése, a könyvtárközi kölcsönzést is beleértve; ajánlják, hogy az AV-anyagok kölcsönzése és az Internet használata is ingyenes legyen. (Astbury 1998:4). – Szlovákiában a kormány egyelőre kísérleti formában szervezi át a könyvtári rendszert: 1996-ban az ország több régiójában regionális kulturális központokat hoztak létre, ezek veszik át a minisztériumtól a helyi kulturális intézmények irányítását. Az egyszemélyi vezetés nem biztosítja a könyvtárak egyenrangú képviselőt, vissza is esett a finanszírozásuk, a kísérlet tehát a könyvtári szolgáltatások színvonalának süllyedését, a könyvtárak szakmai önállóságának megszűnését hozza; a könyvtáros-egyesület követeli a rendszer átalakítását (Gondová 1997).

Elmélet és gyakorlat

Traniello (1996) rámutat: a legjobb könyvtári törvény sem biztosítja a könyvtári szolgáltatásokat, ha

nem biztosítják az ehhez szükséges anyagi erőforrásokat. – Maguk a törvények is egyre óvatosabban fogalmaznak; előfordul, hogy az elvi részben leszögezik a könyvtárhasználat ingyenségét, a konkrét rendelkezések között viszont megemlítik, hogy a könyvtár szedhet beiratkozási és egyéb díjakat (Astbury 1998:4). De a törvény fogalmazásától függetlenül sem bizonyos az elvek megvalósulása.

A gyakorlatban ugyanis sokszor már nem a könyvtár *ingyenes használata*, hanem a könyvtár *léte* a tét. A könyvtárosok sirámaint olvasva meghökken a magyar olvasó, aki azt hitte, hogy a volt szocialista országok könyvtárügyének közismert nehézségei a gazdasági elmaradottság és a piacgazdaságra való gyors áttérés következményei, bezzeg Nyugaton... Holott Nyugaton (és Északon) ugyanúgy leépítik a „jóléti államot”, mint itt a „szocializmus vívmányait” (legföljebb ott magasabb szintről lehetett leépülni). A könyvtári saksajtóból kiderül, hogy épp a különösen stabil könyvtári rendszerű országok, a finnek és svédok könyvtárosai (Verho 1991a, Spetz 1993) panaszkodnak a *recesszió* súlyos következményeire. A kormány világszerte „kivonul” egyéb területek mellett a könyvtári ellátás finanszírozásából is, az önkormányzatok költségvetése viszont szintén csökken, legalábbis feladataikhoz képest. Hollandiában az állam, a tartományok és a községek egyaránt kivonulóban vannak a kulturális intézmények finanszírozásából (Jochimsen 1996); Kanada Ontario tartománya a mintegy ezer közművelődési könyvtárnak nyújtott támogatást két év alatt 30 millió dollárról 18 millióra csökkentti, a negyedik évben pedig teljesen meg akarja szüntetni (Astbury 1998:4). A könyvtári ellátás tényleges finanszírozása tehát lényegében az egyes önkormányzatok és a könyvtárak közötti alku eredménye.

Vegyük közelebbről szemügyre a finneket. Egyáltalán nem szegény ország, s náluk (mint az északi államokban általában) különösen mélyek a demokráciának, ezen belül épp a művelődés, az információellátás demokratizmusának a hagyományai; itt a

finanszírozás ügyében nem ellenfélként áll szemben a hatóság a könyvtáros-társadalommal, hanem a központi és helyi hatóságok is komolyan veszik felelősségüket a könyvtár iránt. Mutatja ezt, hogy pl. az 1997. évi könyvtári törvény tervezetét közösen dolgozták ki a Művelődési Minisztérium, a tartományi kormányok, a helyhatóságok és a Finn Könyvtáros Egyesület képviselői (Ayräs 1997), tehát mindazok, akikre a megvalósítás ténylegesen hárul. – És mégis, milyen panaszokat olvashatunk a „recessziós” évekből? Vantaa költségvetésében a könyvtár a „szabadidős tevékenységek” körébe tartozik, amelyek kiadásait 16%-kal kell csökkenteni (a szociális és egészségügyi keretből 2,3%-os, az oktatásból 4,7%-os csökkentést terveznek, az önkormányzat tehát itt is a „melyik ujjam harapjam le” kérdésével kerül szembe); ez azt jelenti, hogy a 15 könyvtárból 7-et bezárnak, vagy a 141 szolgáltató helyből 24-et megszüntetnek; egy másik körzetben nyáron minden könyvtárat bezártak (ez nem vált be); Korka városa be akarja vezetni a térítést a könyvtári szolgáltatásokért (Verho 1991a). Legáltalában 5 finn város egyáltalán nem ad pénzt a könyvtári szolgáltatásokra (Isohookana-Asunmaa 1993). 1993-ban 3%-kal csökkent a könyvtárak 1 főre jutó ellátmánya, 1994-ben 4% várható (Verho 1993).

Ide kívánczik egy adat a példamutató Dánia fővárosának egyik iskolai könyvtáráról: az iskola évi beszerzési kerete 1994-ben 55 ezer korona volt, ez a következő évben 30 ezer koronára csökkent, mert *Koppenhága közben fizetéképtelen lett*; jelenleg folyik a város közkiadásainak átszervezése (Eröss 1995).

A másik pólus Németország, ahol nincs is könyvtári törvény, az önkormányzatok pedig, egyre romló anyagi helyzetük miatt, minél szűkebbre igyekeznek szorítani a könyvtárak igényeit. Lehet, hogy nem annyival rosszabb a helyzet más országokénál, mint amennyivel több adatunk van a bajokra, csakhogy a DBI páratlan orgánuma, a Pressespie-

gel (bibliográfiánkban DBI-Ps rövidítéssel), havonta ontja a helyi hírlapok részletes tudósításait a könyvtáraknak az eredményeiről (új épületek, az információtechnológia térhódítása stb.) is, de a mizériákról is bőségesen. Alább lesz szó arról, mennyire csökkenti a forgalmat a beiratkozási és kölcsönzési díjaknak a fenntartók által megkövetelt bevezetése –, de maga a fenntartás is bizonytalanra válik olykor. Négy év alatt a közművelődési könyvtári munkahelyek 2,4%-a szűnt meg (Stock 1977). Az ország egyik legfontosabb tudományos könyvtára, a frankfurti Városi és Egyetemi Könyvtár (amelyet szintén a város tart fenn) 1993-ban is az 1988. évinek megfelelő költségvetésből gazdálkodott, 30%-kal csökkentették gyarapítási keretét, rövidítették a nyitva tartást (DBI-Ps 1993/12). Bremenben arról folyik a vita, hogy csak 2 fiókot zárjanak be a 15-ből, vagy 4 nagyobb körzeti könyvtár létesüljön a hálózat helyett; Dortmundban 2 fiókökönyvtár egy év haladékot kapott, keressen megoldást a továbbélésre, esetleg bízva a munkát kulturális egyesületekre, társadalmi munkásokra (DBI-Ps 1995/02). Heilbronn városi tanácsa is azt javasolja a könyvtárnak, hogy a fiókökönyvtárakat a társadalmi egyesületek vegyék át (DBI-Ps 1993/03a).

Az utóbbi példák (több is akad még belőlük) azt mutatják, hogy a könyvtárat nem csupán a tényleges megszűnés fenyegetheti, hanem könyvtár jellegének elvesztése is, hiszen az állomány és helyiség mellett a *szakképzett személyzet* a könyvtár harmadik alapvető kritériuma. Mondhatnánk, hogy kis fiókok, családias hangulatú kölcsönzőhelyek esetében ennek hiánya voltaképpen nem tragédia. Csakhogy a takarékoságnak ez a módja nemcsak helyi lazaság megnyilvánulása, hanem hivatalos politika rangjára emelkedik.

A német művelődéspolitikai központi irányító szerve, a tartományi kultuszminiszterek konferenciája ugyanis a közelmúltban a „költésztudatosság” és „szolgáltatásközpontúság” fokozására hívta fel a kulturális intézményeket (a színházat, zenekart, múzeu-

mot, könyvtárat), s 8 ajánlásból álló takarékosági programjának 3. pontja az „Ehrenamtlichkeit”, közönségük önként vállalkozó tagjainak bevonása munkájukba, „szakmai tevékenységüknek természetesen nem a helyettesítésére, csak a kiegészítésére”, de nyilvánvalóan az óhajtott létszámcsökkenést megkönnyítésére. S a szakembereknek társadalmi munkásokkal való pótlását a színházban vagy zenekarban még nehezebb elképzelni, tehát ez az ajánlás elsősorban a könyvtáraknak szólhat. (Kultusministerkonferenz 1997/1999).

A továbbiakban arra igyekszünk illusztrációkat felsorakoztatni, hogy milyen tényezők befolyásolják a könyvtárak, ill. fenntartóik térítési politikáját, az alku kimenetelét.

A könyvtárosság reakciója a megszorításokra; az emberbarát és a technokrata könyvtárosok vitája

A könyvtárosok hivatalos testületei mindenütt azt az elvet képviselik, hogy szolgáltatásaikat mindenki korlátozás nélkül használhassa. Nyilvánvaló defenzívában vannak azonban, mert elismerik, hogy ezt az ideális állapotot konkrétan, „legalábbis pillanatnyilag”, nem lehet fenntartani, ill. megvalósítani.

A Német Könyvtárszövetség már régen hangsúlyozta, hogy a könyvtárhasználati díj helytelen: sérti az esélyegyenlőséget, amellett visszafogja a kölcsönzést, így növeli a műveletek fajlagos költségét (DBV 1994). Most a Kultuszminister-konferencia fenti ajánlásaira megfogalmazott állásfoglalásában megállapítja, hogy a német közművelődési könyvtáraknak már 39%-a szed évi díjat használóitól, s ez *voltaképpen* nem helyes. *De legalább* a könyvtár helyiségeibe való belépés és az állomány helyi hasz-

nálata maradjon feltétlenül ingyenes, a kölcsönzésenkénti díj helyett pedig érvék be az egyszeri vagy évenkénti beiratkozási díjjal. Mindenféle díj kiszabása előtt mérjék fel ennek társadalmi, politikai következményeit, s a díjfizetés alól mentsék fel a 18 éven aluliakat, az egyetemi hallgatókat, munkanélkülieket, a szociális segélyben részesülőket (DBV 1998/1999).

A francia Könyvtári Főtanács irányelvei szerint a katalógushasználat és az állomány helyi használata ingyenes; *kívánatos*, hogy a kölcsönzés ingyenes legyen, *illetve* a gyerekek, hátrányos helyzetűek a lehető legnagyobb kedvezményt kapják (tehát egyszerre két lépéssel is hátrálnak az elvi ingyenességtől!) (Conseil 1992).

Az Aslibnek a brit közművelődési könyvtárakról készült jelentése szerint *elvileg* fenntartandó a szolgáltatások ingyenessége, az eddig bevezetett térítési díjakról (pl. az av-dokumentumok kölcsönzéséért szedett térítésről) azonban „pillanatnyilag” aligha lehet lemondani, talán majd idővel, jobb körülmények között... (Review... 1995).

Optimista hangot igyekezett megütni a német könyvtárosok 1996. évi konferenciája, melynek címe „Használjuk ki lehetőségeinket az új feladatok megoldására” volt. Megfelelhetünk-e feladatainknak egyre kevesebb pénzzel és kisebb személyzettel? – teszik fel a kérdést, és biztatják egymást, hogy a könyvtári munka jobb szervezése, a minőség javítása, minden erőforrás kihasználása meghozza az eredményt (Bibliothekartag 1996).

Így a hivatalos állásfoglalások. A könyvtárosok azonban maguk is vitatkoznak a térítés elvi jogsultságáról. Először is gazdasági-szociális szempontból. A két jól ismert érvrendszer ütközik: az adófizetők védelme, ill. a szociális háló megőrzése. Alsó-Szászországban jellemző módon épp az Adófizetők Szövetsége követeli a kölcsönzési díj lényeges emelését (DBI-Ps 1995/04), hogy a tényleges használók enyhítsék valamennyire a könyvtárba nem járó adófizetők terheit, de némelyik könyvtáros is

megértő ebben a tekintetben: ingyenes alapszolgáltatásnak csak az általános képzés és továbbképzés információellátása, meg a közhasznú tájékoztatás tekintendő, a szórakoztató olvasmányok beszerzését nem lehet kizárólag az adófizetőkre terhelni (Schneider 1996). Volt, aki (legalábbis a múlt évtizedben, mégpedig Kanadában) úgy vélte, nem antidemokratikus a könyvtárhasználati díj, hiszen könyvtárba főként a középrétegek jobb módú tagjai járnak, ők meg tudják fizetni (Skrzeszewski 1985). A többség azonban a szegényekért aggódik. Nő a hátrányos helyzetűek (hajléktalanok, kulcsos gyerekek stb.) száma, nekik menedék a könyvtár – mondják Amerikában (Cart 1992). És: a térítéses szolgáltatások bevezetése „idegen és elfogadhatatlan” a szociális kérdésekre igen érzékeny public libraryk számára; a hagyományos pénzforrások valóban nem elegendők a szolgáltatások fenntartására, a szükséges pénzt azonban különféle reklámdendvényekkel kell előteremteni (Anderson 1994). Az USA-ban széles mintán (1181 olvasó, 541 könyvtáros) végzett felmérés szerint a finanszírozást az olvasók 44%-a adóemeléssel, 41%-uk térítéssel oldaná meg, a könyvtárosoknak viszont 73%-a szavaz adóemelésre, és csak 9% a térítésre (Estabrook 1992). – Németországban is „egyre fontosabb a könyvtár szociális tevékenysége”, mert egyre több az idős ember, a hátrányos helyzetű, a munkanélküli, a külföldi (Mauch 1996). – A poszt-szocialista könyvtárügy munkása pedig joggal közli, hogy nincs az olvasóknak olyan rétege, amely „sajátos” anyagi helyzete miatt ne érdemelné meg az ingyenességet (Wojciechowski 1996). A másik lengyel könyvtáros azt a kérdést teszi fel, nem ketős adóztatás-e térítést szedni a közkönyvtár használatáért (Sójka 1993).- Általánosan hangoztatott érv, hogy ha fizetni kell a fontosabb információkért, akkor csak mélyül a szakadék az „információban gazdag” és az „információban szegény” rétegek között, ez pedig a társadalom egész szerkezetére kihat, hiszen most az információ válik a tőke leg-

lényegesebb formájává. – Egy agyafúrt demokrata azt is kimutatja, hogy a térítéses szolgáltatás voltképpen a szegény könyvtárhasználók megadóztatása a jómódúak javára: a térítéses szolgáltatást ugyan csak a jómódúak használják, mert drága, de ha magas is a térítése, ez még mindig csak harmada-negyede az önköltségének, többi része tehát a könyvtári munka egészét terheli (Winkworth 1993). A térítések általában – legalábbis évtizedünk első felében – nem is célozták meg a szolgáltatás teljes költségének fedezését (Auskunftdienst 1992, SMITH 1993); az ebbe az irányba való elmozdulást a *Gazdaságosság és üzemszerűség* c. részben tárgyaljuk.

A technokraták szerint nem egyszerűen gazdasági kérdésről van szó; a szociális funkció előtérbe állítása ma a könyvtár *szakmai* létét is veszélyezteti. Válaszútra került a könyvtár: vagy szellemi népkönyhává süllyed, vagy a közösség elektronikus központjává válik, amihez sok pénz kell. – Az adóból származó támogatással jelenlegi rangjukat és teljesítményüket sem tarthatják fenn, a digitális korban végképp nem játszhatnak előkelő szerepet (Astbury 1998:3). – A könyvtárak piaccgazdasági környezetben tevékenykednek; ha etikai okokból az ingyenességhez ragaszkodnak, nem maradhatnak versenyképesek (David 1991). Van, aki úgy látja, hogy a közművelődési könyvtár előtt 3 út áll: a) elhal, a gazdagoknak nincs rá szükségük, mert meg tudják fizetni az üzleti szolgáltatásokat (videokölcsönzők, kábel-tv stb.), a szegények pedig még a jelenlegi szintű díjakat sem; b) *mindent* szolgáltató *egyese* nek, jó pénzért (a szegényeknek esetleg külön, másodrendű könyvtárakat tartanak fenn), c) *korlátozott körű* szolgáltatásokat nyújt, *mindenkinek*, pl. csak információt szolgáltató, a szépirodalmat az üzleti könyvkölcsönzőkre hagyja (Shuman, B.A. 1991). – A szociális funkció híveit azzal a felfogással is ríogatják, amelynek egy amerikai felmérés során egy szűk értelmiségi elitcsoport adott hangot: a könyvtár érdemeket szerzett a gyerekeknek nyúj-

tott szolgáltatásaival, valamint egyes ritka dokumentumok hozzáférhetővé tételével, de az elektronikus forradalomban fölöslegessé válik; talán jótékonyági intézményként maradhat fenn, amely adókat így csökkentő szponzorok adományából él, s tenni vágyó nyugdíjasok működtetik társadalmi munkában (Buildings, books... 1997). – És különben is: jobb térítésért (25 márkás évi beiratkozás, 3 márkás CD- és videokölcsönzés, térítéses irodalomkutatás, üzleti információszolgáltatás) minőségi szolgáltatást nyújtani, mint ingyen gyöngét – vallja a kölni Városi Könyvtár (Konzepte... 1993). – Szakmai érvet is lehet találni azonban a könyvtárhatalmi díj ellen: a tömegigények kiszolgálására készíti a könyvtárakat (ha még fizetnem is kell, megkövetelem, hogy azt vegye meg a könyvtár a pénzemért, amit én akarok olvasni), növeli az értéktelen irodalom arányát az állományban (Seefeldt 1993).

Az egymás ellen hadakozó két felfogás szintézisére is van azért példa. A finn közművelődési könyvtárak használói – legalábbis évtizedünk elején – még ingyen kereshettek adatbázisokban; igaz, hogy a költségek miatt nem is elégíthettek ki minden igényt (Iivonen 1992). Az Internet ha nem is a legdrágább, de eléggé modern (és idővel talán információkeresésre is hatékonyá tehető) szolgáltatás – és 1996-ban már a finn könyvtárak 60%-ában használhatták az olvasók, mégpedig ingyen; a törvény ugyan megengedi érte a térítési díj szedését, de a könyvtárak nem élnek a lehetőséggel (Astbury 1998:4); mint láttuk, a svéd törvény is ajánlja az ingyenességet. Az Egyesült Királyságban is erős a törekvés arra, hogy a közművelődési könyvtárak révén mindenütt és mindenkinek tegyék lehetővé az Internet használatát; a térítésről egy régebbi cikk azt írja, hogy egyelőre csak a nyomtatásért kell fizetniük a használóknak, de később díjat is szednek tőlük (Fix 1996).

Fenntartó – szolgáltató – használó

Ezt a ritkán emlegetett szempontot, e 3 szereplő egymáshoz való viszonyát sem árt figyelembe vennünk a térítések ügyében. Hasonlítsuk össze ilyen alapon a közművelődési könyvtárak térítési politikáját és lehetőségeit egyrészt az egyetemi, másrészt a szakkönyvtárakéval.

Az **egyetemi könyvtár** (a továbbiakban EK) közvetlenül fenntartójának, az egyetemnek szolgáltató, akár az oktatómunka, akár a kutatómunka számára. (Esetleg külső használókat is ellát, de tőlük mindenért díjat szed.) Itt tehát a fenntartó *azonos* a használóval; az egyetemnek létérdeke, hogy könyvtára jól működjék. Minden adat arra vall, hogy a térítési díjakat a minimális szinten igyekeznek tartani. Egy oklahomai felmérés szerint az EK-ak a könyvtárközi kölcsönzéseknek csak 5%-ért kérnek térítést egymástól (Murphy 1996). Dél-Afrikában ingyen szolgáltatnak másolatot egymásnak (Myers 1991). Utalásokat találunk arra, hogy az EK csak azért terheli meg használóit csekély térítéssel a dokumentumszolgáltatási megrendelésekért, hogy a fölösleges kérésektől visszatartsa őket. Hasonló logikával dolgozik a heidelbergi EK: a szétosztott tanszékek az EK folyóirat-gyűjteményéből saját számítógépükön rendelhetnek cikkmásolatot, a könyvtárosok szkennelik és 24 órán belül a hálózaton kiküldik; mindezért csupán mérsékelt átalánydíjat szednek, *azt is azért*, hogy a fölösleges kéréseket kiküszöböljék (Eckes 1995).

Itt a fenntartónak, a fenntartó minden egyes képviselőjének személy szerint is érdeke, hogy a könyvtár minél többet és minél olcsóbban szolgáltatson. Az egyetemi tanácsban ülő professzor a térítések jóváhagyásakor voltaképpen arról dönt, hogy információszükséglete kielégítéséért mennyit fizet a saját zsebéből és mennyit az egyetem kasszájából, s hogy hallgatóinak milyen olcsón teszi lehetővé a ta-

nulmányi munkájukhoz szükséges dokumentumok megszerzését.

Holott az EK-ak anyagi helyzete korántsem rózsás; elsősorban őket sújtja a szakfolyóiratok előfizetési díjának s az elektronikus dokumentumszolgáltatás díjainak rohamos emelkedése. Az amerikai EK-ak állandóan az erre vonatkozó számításokkal bajlód-
nak (hogyan lehet kevésbé drágán hozzájutni a do-
kumentumokhoz). Az angol EK írószert, szatyrot
árul, hogy némi bevételhez jusson (*Nicholson*
1992), a konstanzi EK feltünteti honlapján, hogy
melyik szponzora melyik értékes könyv beszerzését
tette lehetővé (*Franken* 1997). A homburgi
(Saar-vidék) egyetem medikusai az EK sanyarú
helyzete elleni tiltakozásul százan vonultak ki vér-
adásra, s a vérükért kapott fejenkénti 50 DM-t
könyvbeszerzésre a könyvtárnak ajánlották fel
(DBI-Ps 1997/11a); a lipcsei egyetemen 400 joghall-
gató tiltakozott kari könyvtárak gyarapítási kereté-
nek drasztikus csökkentése ellen távolvasási ülő-
sztrájkjal: egész éjszakára bennmaradtak olvasni a
könyvtárban (DBI-Ps 1998/02b); néhány professzo-
ruk is velük tartott, jeléül annak, hogy a fenntartó
nem tehet róla...

A **szakkönyvtár** számunkra elsősorban tudomá-
nyos intézet kisebb-nagyobb könyvtárát jelenti,
amely az angolszász világban inkább a research li-
brary fogalomkörébe tartozik; itt a szót a *special*
library értelmében használjuk, amely viszont csak-
nem kizárólag vállalati, tehát valamilyen jövedelem-
szerző tevékenységgel szoros kapcsolatban álló
könyvtárat jelent.

Ennek megfelelően két véglet között ingadozik a
nyugati, kivált az amerikai szakkönyvtár sorsa.
Vagy nem tudja érzékeltetni, hogy munkája közvet-
lenül elősegíti a vállalat profitszerző tevékenységét,
s akkor a létminimumra szorítják, ill. gazdasági ne-
hézségek idején elsősorban ezt a részleget szünteti
meg (ahogyan nálunk is történt igen sok üzemi
szakkönyvtárral). **Vagy** pedig bizonyítani tudja
ezt, fenntartója gazdasági tevékenységének minél

szélesebb területén nyújt közvetlenül hasznosítható
szolgáltatásokat, s akkor a mérlegnek nemcsak a ki-
adási, hanem a bevételi oldalán is szerepel, mint-
egy termelő egységnek számít.

Ebben az esetben megteheti, hogy kimutatja és a
belső használókkal is megtéríteti szolgáltatásainak
teljes költségét; először meglepődnek ezen az igé-
nyen, de belátják jogosultságát, és jobban megbec-
sülik könyvtárukat (*Grotenhuis* 1995). Egy ameri-
kai vegyipari vállalat szakkönyvtára költségvetésé-
nek felét ezek a térítések fedezik (a külső haszná-
lóktól többet kérnek); megnőtt a tekintélye a vállala-
ton belül, s a részlegek tartózkodnak a fölösleges
kéregektől (*Ratliff* 1995).

Amíg tehát az EK-at a fenntartó használja, a szak-
könyvtárról némi túlzással azt mondhatnák, hogy
a használó tartja fenn. Meglehetősen elmosódik a
különbség a vállalat által fenntartott szakkönyvtár
és az önfenntartó tájékoztatási vállalkozás (bróker)
között, bár az utóbbi természetesen magasabb díjté-
telekkel számol, mivel kizárólag „külsőknek” dolgo-
zik; 50-70 fontot is felszámít 1 órai tájékoztatási
munkáért, irodalomkutatásért (*Inform* 1993). A
kétféle intézmény szimbiózisára példa, hogy a
Westminster Reference Library helyiségeiben mű-
ködik az Information for Business nevű tájékoztatá-
si vállalkozás; szolgáltatásai a könyvtár értékes kü-
löngyűjteményeire épülnek, fizeti a könyvtárnak
ezek használatát, a helyiségek bérét, a közüzemi
költségek óra eső részét (*Tanton* 1997). Egy alapos
kézikönyv már, lényegi azonosságuk miatt, együtt
tárgyalja a szakkönyvtárak és a tájékoztatási vállala-
kozások térítéses szolgáltatásait (*Wormell* 1996).

A kétféle tájékoztatási intézmény funkcióinak
összefonódása s egyúttal a rugalmas, leleményes
műszaki tájékoztatás hatalmas anyagi lehetőségei
szempontjából tanulságos egy fantasztikus karrier-
történet. Egy Hyams nevű, könyvtárban dolgozó
vegyszermérnök, miközben hivatalból figyelemmel
kísérte az új szabadalmi leírásokat, mellékesen a sa-
ját zsebére is kezdett tájékoztatni vegyipari vállalala-

tokat, először egy indigóval 4 példányban legépelte jegyzékkel, majd még mindig mellékfoglalkozásként (a könyvtárban alulfoglakoztatott titkárnője, a felesége és édesapja segítségével) stencilezett heti tájékoztatójával, amely már 150 előfizetőt és fizetése 3-szorosát kitevő jövedelmet hozott – s így hozta létre fokozatosan, egyre újabb szükségletek és tájékoztatási eszközök felfedezésével, a világ egyik legnagyobb tájékoztatási vállalatát, a Derwentet (Hyams 1991).

Hogyan áll ezekhez képest fenntartójával és használóival a **közművelődési könyvtár?**

Fenntartói, tisztelet a kivételnek, úgy érzik, hogy púp a hátukon. Ezt kimondaniuk nem illik, de olykor azért megteszik, mint az a kaliforniai városatyja, aki egy könyvtáros-konferencián kijelentette: államában a várospolitikusok lényegében már nem „közjóléti intézményt” látnak a könyvtárban, hanem olyan költséghelyet, amely egyre többet igyekszik elszívni a közös kasszából (Astbury 1998:3).

A fenntartó mint testület egyáltalán nem, és többnyire képviselőinek személyében sem érzi úgy, hogy őerte volna a könyvtár. Ennek érdekében ugyan lehet valamit tenni; erre utal az a megjegyzés, hogy mivel Hollandiában a 80-as években a könyvtár fenntartói az önkormányzatok lettek, előtérbe került a közérdekű tájékoztatás (Knul 1993).

A város költségvetése egyre szűkül, a kulturális keret esetleg még külön is, így sokszor csak annyit juttatnak belőle a könyvtárnak, amennyit a politikai botrány elkerülése végett muszáj. A támogató-sért egymással versengő kulturális reszortok mindegyikét minél nagyobb takarékoságra igyekeznek szorítani a város, s nem bizonyos, hogy épp a könyvtár sokféle kiadását érzi feltétlenül szükségesnek. – Egyre több német város igyekezik üzleti alapon átszervezni a közületi szektor irányítását, és sok esetben a könyvtár szolgál ehhez kísérleti nyúlnak, mivel aránylag könnyen áttekinthető a tevékenysége (Astbury 1998:1). Amellett irányelv-ként szerepelt pl. egy időben a német városokban,

hogy kiadásainak 2,8%-át saját bevételeiből teremtesse elő a könyvtár (Reichert 1993). – (Nem tartozik szemlének körébe, a szakirodalom külön ágát alkotja már a fenntartóknak, ill. maguknak a könyvtáraknak a sokféle reális vagy képtelen ötlete arról, milyen formában juthatna bevételekhez a könyvtár, költségvetésének kiegészítésére.)

A megtakarítással is óvatosan kell bánni, hogy az a könyvtáré maradjon. Az együttműködésből származó költségsökkentéssel nem ajánlatos dicsekedni a fenntartó előtt, írja egy francia könyvtáros, mert annnyival csökkentheti a költségvetést; úgy kell beadni a dolgot, hogy ugyanakkora összegből több információt tettünk hozzáférhetővé (Boissé 1995).

A helyzet természetesen esetenként változik. Két német hír: Leállt Hessen tartomány utolsó bibliobusza, mert egyre több község tagadta meg az anyagi hozzájárulást (DBI-PS 1997/11b); Alsó-Szászországban kísérleti program keretében a járási bibliobuszból online lehet keresni a göttingeni EK katalógusában, a kért művet 2 DM-ért általában 1 héten belül megkapja az olvasó (DBI-Ps 1995/06).

A vándorkönyvtár új változatával is megismerkedhetünk: a meiningeni járási könyvtár nem ad pénzt a községi könyvtárak fenntartásához, viszont 1 fél-évre 2 DM-ért kölcsönözhet tőle könyvet a könyvtár, így tízszer annyi könyvet kínálhat olvasóinak, mint ha ekkora gyarapítási keretből növelné állományát (DBI-Ps 1993/03b).

A *használók* hogyan segíthetnek a szorult helyzetben levő könyvtáron, ha már a fenntartó nem tudja rendesen ellátni?

Egyrészt úgy, hogy megvásárolják a könyvtár által kínált, nem kimondottan könyvtári jellegű szolgáltatásokat. Ebben kivált az orosz könyvtárak leleményesek, mert olyan szükségleteket találnak, amelyet más kulturális intézmények nemigen tudnak kielégíteni. A másoláson, kötetesen, fordításon túl pl. „videoszalont” nyitnak, nyelvi szakköröket szerveznek (Osipova 1993). Az egyik moszkvai könyvtár már önfenntartó: a nyelvtanfolyamok mellett is-

kolai felvételi előkészítőket tart, sőt a Burdával karöltve kézimunka-tanfolyamot tart, és árusítja a hozzá szükséges anyagokat (Kröttsch 1996). A murmanszki regionális könyvtár is kizárólag a szolgáltatások jövedelméből él (Simon 1996). – Speciális helyzetben van a Moszkvai Idegen Nyelvű Irodalom Könyvtára, mégis idekívánczozik a példája, mert igazi könyvtári jellegű szolgáltatást „fedezett fel”, amelyből jelentős külön bevételhez jut: képzőművészeti osztálya gazdag anyaggal rendelkezik, ebből diafilm-kiadók, filmesek, tv-sek számára tematikus gyűjteményeket állít össze, pl. „Játékok és játékosok a művészetben”, „Bár és étterem mint helyszín a modern művészetben”, „A Biblia világa” (Sinitsyna 1997).

Szponzorok is akadnak, kisebbek is, nagyobbak is. Nálunk is kipróbált módszert alkalmaz egy német város, Nagold könyvtára: 300 kötetes jegyzéket ad ki a beszerzendő szépirodalmi művekről; aki valamelyiket megveszi a könyvtár számára, a nevét feltüntetik a könyvön, árát pedig adóalapjából levonhatja (DBI-Ps 1995/03). Ugyanezt az egyik berlini könyvtár úgy szervezte, hogy egy könyvkereskedéssel összefogva „szponzorhét” címmel kiállítást rendezett a kívánatos könyvekből, ebből válogathattak a szponzorok (DBI-Ps 1997/02). Olykor, családias hangulatú fiókkönyvtárakban, épp az olvasóktól indul ki a kezdeményezés. Sheffield egy kiöregedett városrészének kiöregedett könyvtárát a bezárás veszélye fenyegette; a környék kispénzű lakói összefogtak, pénzügyűjtő akciót szerveztek, használt könyveket gyűjtöttek és árultak, karácsonyi vásárokat rendeztek a könyvtár javára; azt is kijárták, hogy az ugyancsak kiöregedett épületet műemlékké nyilvánítsák (Staniland 1998). Nagyobb összegekről volt szó San Franciscóban: az új központi könyvtárnak csak az építését finanszírozta a város, a szponzorok adták össze a bútorok, számítógépek árát, a tervezett 30 millió \$ helyett 35 milliót (Seidel 1997).

A könyvtárak pénzszerző kampánya főleg az USA-ban divat; a helyi könyvtári hálózatoknak több mint a fele él ezzel a lehetőséggel (Astbury 1998:3). Még jellegzetesebben amerikai módszer, hogy a városi könyvtár költségvetésének megkurtítása ellen vagy alkalmi kiegészítése érdekében népszavazást rendeznek; St. Louis városa pl. ilyen népszavazás eredményeképpen vetett ki könyvtári pótdadót az 50,000 \$-t meghaladó értékű házak tulajdonosaira; 10 éven át kell fizetniük a csekély adót (17,10 \$), ebből a mozgásszerűltek számára hozzáférhetőbbé teszik a könyvtárakat, javítják az idősök otthonának könyvtári ellátását stb. Ugyanott évente „meglepetés-vacsorát” is rendez a könyvtár: előbb a mintegy 200 díszvendégnek a könyvtárban „fizető” állófogadást rendeznek, amelyre a legjobb csemegésboltok önköltségi áron szállítják az enni-innivalót, majd a legjobb éttermekben olyan vacsorát szolgálnak fel, amely valamilyen híres irodalmi műben szerepel; az éttermek is lemondanak a haszonról; ebből a könyvtár az utolsó évben 19,500 \$ tiszta jövedelemre tett szert (Publ.Lib. Quart. 1995)

Országos népszavazáshoz hasonló akcióra került a sor Svédországban a recesszió idején, amikor neoliberalis politikások szót emeltek a könyvtári szolgáltatások ingyenessége ellen. A svéd Írószövetség *Mentsd meg a könyvtárakat* jelszóval közzétett tiltakozó felhívását 7 hónap alatt félmilliónál többen írták alá; az országgyűlés egyhangúan foglalt állást az ingyenesség mellett (Spetz 1993).

A használók tehát segítik a könyvtárakat a fenntartóval szemben, ill. átvállalnak valamit a fenntartó által nem vállalt terhekből. Mégis az volna az igazi, ha a „púp a hátamon” érzés helyett a fenntartó is rájönne: az egész közösség, az egész város javát szolgálja a könyvtár. Nemcsak kulturálisan, hanem dollárban, márkában mérve is. *Érték a könyvtár*, anyagi érték – ennek bizonyítása a könyvtárak újabb stratégiája. Itt minden 1 \$-nyi befektetés 2 \$

hasznot hoz, jelenti ki egy menedzsment-szakember (Astbury 1998:3).

Kanadában a Könyv- és Folyóirat-tanács könyvtári akcióbizottsága végzett e téren országos vizsgálatot, s eredményeit *Az osztalék; a kanadai közművelődési könyvtárak értéke* c. jelentésében összegezte; ha nem is dollárokból, de kimutatta, milyen sok irányból hoz anyagi hasznot a könyvtár az öt fenntartó és használó közösségnek. Érdemes végigmennünk ennek a kutatási jelentésnek a főbb pontjain.

Az oktatás, a folyamatos továbbképzés támogatása nem csupán kulturális szempontból hasznos, hiszen a gazdasági életnek nem mindegy, hogy milyen tájékozott, milyen fejlett olvasási készségű fiatalok állnak munkába; az írni-olvasni tudás alacsony szintje évi 10 billió kárt okoz az ország gazdaságának, ennek a szintnek az emelésében is sokat segít a könyvtár. A gyors és pontos információszerezés lehetősége sok időt takarít meg a használóknak, s jelenős anyagi hasznot is hoz pl. az üzletembereknek. A szegényebb háztartásokban még kevés a számítógép, az elektronikus tájékoztatáshoz, az Internethez csak a könyvtár révén juthat hozzá a társadalomnak ez a rétege. – A könyvtár jelenléte élénkíti a kereskedelmi forgalmat; a használók nagy része vásárlással köti össze a könyvtárlátogatást, ma már az ingatlanárakra is kihat, van-e a közelben jól működő könyvtár. A meggondolatlan korlátozások anyagilag is közvetlenül visszaütnek: egy városban könyvtárhasználati díjat szabtak a nem helybeli lakosokra; a környékbeliek elmaradása miatt többet veszített a város parkolási díjakban, mint amennyit a könyvtárhasználatért beszedett. A könyvtár nemcsak a kiadóknak, a könyvkereskedőknek jelentős üzletfele, úgyhogy vásárlóerejének csökkenését ezek az ágazatok azonnal megérik; a könyvtári beruházások hatalmas jövedelmet hoznak az építő- és az információtechnológiai iparnak, számos munkahelyet biztosítanak ezek dolgozóinak. A könyvtárak költségvetésének évek óta folyó

korlátozását tehát sokféle formában megérzi az egész nemzetgazdaság. (Dividends 1997/1998)

A térítések összege; egységesítésük kérdése

A térítések összegét illetően kivált a német beiratkozási és kölcsönzési díjakról (és közvetlen következményeiről) vannak adataink.

137 könyvtár lényegesen emelte díjait, ennek következtében 62%-ukban átlag 30%-kal csökkent a látogatók száma, 83%-ukban 18%-kal a kölcsönzéseké.

– Cerlinghausenben a kölcsönzési díj a várt 15 ezer helyett csak 3 ezer DM-t hozott. A müncheni városi könyvtárban a beiratkozási díj miatt 40%-kal kevesebb a felnőtt olvasó, viszont 22%-kal több a gyerekek, akik Thomas Mannt hordják haza papának-mamának; ez a „családi kölcsönzés”-nek nevezett tünet (DBI-Ps 1995/04). – A „családi kölcsönzés” ellen csak a dokumentumonkénti kölcsönzési díjjal lehet védekezni, ez viszont visszaüthet: Rottweilben az 1 DM/dokumentum kölcsönzési díj bevezetése 34%-kal vetette vissza a forgalmat (*Reichert* 1993). – A potsdami városi-tartományi könyvtárban 20 DM az évi beiratkozási díj (kedvezményezett használói kategóriák is vannak), 2 DM a napi olvasójegy (*Baier* 1995). – Kölnben 25 DM a beiratkozási díj (*Konzepte...* 1993).

Nagyjából azonos sávban helyezkednek el ezek az összegek, hiszen a könyvtárhasználó réteg teherbíró képessége is nagyjából kiszámítható szinten mozog. Ahol rosszul számítottak, utóbb a tapasztalatok alapján módosítják a díjakat. – A heidelbergi városi könyvtárban 1993-ban vezették be (a szomszéd városok díjtételeihez igazodva) a 25 DM évi és az 1 DM eseti kölcsönzési díjat; az olvasók száma 13%-kal csökkent, a tervezett 300e DM-nek csak 72%-a jött be; a díjszedés a beruházási-indulási költségeken túl 1/4 státust is igényelt. 1996-ban mérsékeltek az évi díjat, fölemelték az esetit; meg-

nőtt a kölcsönzések száma (Heimann 1997). – A bielefeldi városi könyvtár az eddig egységes 30 DM-s kölcsönzőkártya árát a „kevesebbet olvas, kevesebbet fizet” elv alapján differenciálta: évi 25 dokumentum kölcsönzéséhez 20 DM-s kártya is elegendő, a 30 márkás kártya 40 egység, a 40 márkás 70 egység kölcsönzésére jogosít, az 50 márkás olvasó pedig korlátlanul kölcsönözhet (DBI-PS 1998/02a). – Lechlingenben felére csökkentették a kölcsönzési díjat, annyira visszaesett bevezetése után a látogatók száma (DBI-Ps 1995/04).

Néhány adat egyéb szolgáltatások térítésének összegéről. – 30 brit közművelődési könyvtári hálózat kölcsönöz video CD-eket, ezeket szponzorok segítségével kapják egy cégtől, egyelőre 300 címet; a könyvtár maga állapítja meg a kölcsönzési díjat, ez heti 1,5-3 font (Managing Inform. 1995). – Egy felmérés szerint a brit közművelődési könyvtári hálózatok közül 20 ingyen szolgáltatja az Internetet, 30 hálózat óránként 5 fontért, 27 pedig 1-4 vagy 6 fontért; a PC használata 45 helyen ingyenes, 8 hálózatban óránként 1, 23-ban óránként 2-5 font; még 54 helyen szednek érte díjat, de ennek összegét nem közölték; a CD-ROM kölcsönzése többnyire heti 1,5 font, egy helyen két hétre 70 pence (Batt 1998). – A cseh tudományos és szakkönyvtárakban többek között ilyen árakat alkalmaznak: tartalomjegyzék-másolat számonként 3 Kč+postaköltség, az Internet használata 30 Kč/óra; faktografikus keresés 50 Kč/óra, bibliográfiai adat cseh forrásból 3 Kč, idegen nyelvűből (rövid annotációval) 6 Kč; adatbázisból nyomtatás oldalanként 2 Kč (Pavlík 1998).

Természetesen felvetődik a díjak egységesítésének gondolata is, de csak a gondolata. Tényleges egységesítésre csak a dél-afrikai egyetemi könyvtárak könyvtárközi kölcsönzésének esetében találunk utalást, az is elég régi (Myers 1991). – Franciaországban a díjszabási politika országos szabályozásának semmi jele nem mutatkozik (Gudin 1994). – A térítések harcos angol híve már 10 éve országosan

egységes térítési rendszerben gondolkodott (King 1989). – Jogszabállyal kellene rendezni a térítéses szolgáltatások és a térítési díjak kérdését, állapítja meg az Aslib jelentése (Review 1995). – A spanyol dokumentumszolgáltatási rendszerre vonatkozó felmérésből is azt a tanulságot szűri le a cikkíró, hogy feltétlenül egységesíteni kellene a díjakat, a fizetési módokat (Vazquez Valero 1995). – A finn EK-akról helytelenítőleg állapítja meg a szakember, hogy mind másképpen számítják a díjat az adatbázisok használatáért, s ez sok vitát vált ki a használókkal (Iivonen 1992); ugyanígy az oroszok belföldi könyvtárközi kölcsönzési gyakorlatáról az angol megfigyelő, hogy a feltételeket minden könyvtárral külön tárgyalják meg (Cornish 1996) – A cseh tudományos és szakkönyvtárak vezetőinek a térítési összegek ügyében tartott két összejöveteléről is értesülünk, de a második alkalommal is csak azt állapították meg, hogy még jobban „széthúzódott a mezőny”; a szolgáltatások ára ugyanis nem egyszerűen a terméktől függ, hanem az egyes könyvtárak körülményeitől is (Pavlík 1996, 1998). – Egy másik cikk azt is megemlíti, hogy a félórányi 10-15 Kč használati díj mellett 100 Kč betanítási díjat is fizetnek az Internet használói (Čo s ním? 1996).

A kivétel, amely erősíti a szabályt: a peresztrojka időszakába lépett **Szovjetunió**, ahol a könyvtári-tájékoztatói rendszer még szigorúan centralizáltan működött, viszont már a közintézmények esetében is fontossá vált a gazdaságosság. Itt az 1990. jan. 1-i hatállyal a tudományos-műszaki könyvtárak számára kiadott árjegyzék 22 fajta tájékoztatói, 24 fajta másolási-mikrofilmlezési és 23 fajta fordítási szolgáltatás díját szabta meg aprólékosan, kötelező erővel. Egy év múlva újabb árjegyzéket adtak ki, ez nagyjából ugyanazon szolgáltatásokra vonatkozott, árukat viszont 15-20-50%-kal, sőt egyes esetekben duplájuknál is magasabbra emelte (Preiskurant 1989, Preiskurant 1990/1991). Együtt járt ezzel az ingyenes szolgáltatások rövid jegyzékének kiadása; ezen is érzik az aprólékos gondosság, mert a

kölcsönzés pl. ingyenes, viszont a dokumentumok helyi használata is csak addig, amíg nem rendeli meg előre a dokumentum előkészítését a használó, ill. nem téteti félre használat után (Perečen' 1989). – A centralizált rendszer összeomlásával természetesen az egységes árszabás is eltűnt.

Gazdaságosság és üzemszerűség, költségszámítás és árképzés

A recesszióknak hasznát is látták a könyvtárak annyiból, hogy rákényszerítette őket a gondosabb gazdálkodásra, a gazdasági szempontok figyelembe vételére (Verho 1991a). Be kell osztani a pénzt, tisztázni kell, hogy mi mibe kerül, és mibe kerülhet, ha takarékoskodunk. Tisztázni kell a prioritásokat: miről mondjunk le, ha muszáj.

Az önkormányzatok költségvetése azonban a recesszió elmúltával is igen szűkös maradt. Nekik is tisztázniuk kell költségvetési prioritásaikat, olyan formában, hogy melyik szektorra mennyit fordíthatnak, melyikennyit takaríthatnak meg.

Egy összegben utalja ki (másokhoz hasonlóan) a holland kormány az önkormányzatoknak a kulturális és jóléti intézményeknek szóló támogatást, ez versenyhelyzetet teremt a könyvtárak számára, igazolniuk kell gazdaságosságukat egyéb intézményekhez képest; most már a juttatásokat igénylő szervezetek *termékeiről* beszélnek, mércét próbálnak szerkeszteni olyan tevékenységekhez, amelyeket eddig nem tekintettek mérhetőnek; azzal is serkentik takarékosagra az intézményeket, hogy költségvetésükben meghatároznak egy összeget, amelyet a jövő évre átvihetnek, ha lesz maradékuk (Hagoort 1993).

Az áttekinthetőség, összemérhetőség irányába tereklik hát intézményeiket a hatóságok; kivált angol és német adataink vannak erről. Az üzleti élet gazdálkodási módszereinek átvételére igyekeznek biztatni

a könyvtárakat; a németek ezt annyira viszik, hogy a Kultuszminiszter-konferencia említett ajánlásai az üzleti könyvelési rendszer átvételét ajánlják a kulturális intézményeknek, az eddig költségvetési gazdálkodás helyett (Kultuszministerkonferenz 1997/1999).

A más kulturális intézményekkel való összehasonlításnál is egyszerűbb a könyvtárak teljesítményének összevetése egymással. Ma már nem lehet aszerint mérni a vezető érdemeit, hogy mekkora a könyvtár gyűjteménye, hány beiratkozott olvasója van, hányféle szolgáltatást nyújt; a szolgáltatás értéke lehet pl. az egységnyi tételre számított önköltség, a konkurens szolgáltatások árával összevetve (Penniman 1992). A könyvtárak egymáshoz viszonyított hatékonyságáról sok adatot szolgáltat a könyvtárstatisztika (Senkevitch 1991). Eddig fetiszizált abszolút számai most már inkább az alapot szolgáltatják a viszonyszámok megállapításához: hányan járnak könyvtárba a lakosság lélekszámához képest, mekkora az állomány és mekkora a forgalma a látogatók számához képest, mekkora az egyes szolgáltatások teljesítménye a velük foglalkozó személyzet létszámához képest, mekkora a könyvtár költségvetése a lakosság lélekszámához és a többi kulturális részort költségvetéséhez képest stb. Nemcsak a könyvtárak „vizsgáznak” az ilyen statisztikában (amelyben az angolok az úttörők), hanem fenntartóik is; kiderül, hogy egymáshoz képest mennyire tartják fontosnak a lakosság könyvtári ellátását. A németek arra is felhívják a figyelmet, hogy többszintű statisztikára van szükség: a területi központok sokkal részletesebb adatokra kíváncsiak (hogy lássák, hol kell beavatkozni, ha baj van), mint az országos szervek (Kövendi 1997). Az összevetésnek természetesen alapfeltétele, hogy végre minden könyvtár egyformán értelmezze a kért mutatószámokat (Perspectives 1996). – A finn könyvtárakban már évtizedünk elején elterjedt a mutatók használata, de inkább a minőségi, mint a mennyiségi mutatóké (Verho 1991b).

Elképzeltető, hogy bizonyos funkciót arra szakosodott külső ellátó szervtől olcsóbban („nagykereskedelmi áron”) megvásárolhat a könyvtár, mint ha házilag végzi. Ez az „outsourcing” vagy „contracting out”, bizonyos funkciók bérbeadása igen nagy teret kapott pl. a retrospektív katalóguskonverzióban. Kevésbé alkalmas az alapfunkciók ellátására, mivel minden könyvtárnak és közönségének többé-kevésbé megvan a maga sajátos profilja. De nem minden könyvtár tart igényt sajátos profilra; az 1997-ben megnyílt Florida Gulf Coast University könyvtára előre szerződést kötött három nagy szolgáltatóval, amelyek elvégzik számára az állományépítési és a feldolgozó munkát (Bottom Line 1997). Ez az első foka a privát szféra (a piacgazdaság) behatolásának a könyvtári munkaszervezésbe, ez még a könyvtár saját döntésén alapul; az angol kormány egyébként ezt már évtizedünk elején ajánlotta a könyvtáraknak (Contracting out 1992). – A második fok a részleges privatizáció (üzleti alapra helyezés) kötelezővé tétele, a „kötelező versenypályázat” kiírása bizonyos funkciókra; a könyvtár megfelelő részlegének dolgozói is pályázhatnak, s ha ajánlatuk kedvezőbb a külső szolgáltatókénál, ők végezhetik továbbra is a munkát, de most már szerződéses alapon, vállalkozásként. A „compulsory competitive tendering” (CCT) tündöklésének egész fejezetet szentel *Astbury* (1998:2), de megnyugtatóan közli: az intenzív kísérletek alapján egy angol szakértői jelentés már 1995-ben megállapította, hogy a CCT alkalmazható ugyan a közművelődési könyvtárakban, de nem javítja a költséghatékonyságot; a minisztérium is azt nyilatkozta (1997), hogy „egyelőre” nem teszi kötelezővé a CCT bevezetését a könyvtári szférába. Azt is közli *ASTBURY*, hogy svédeknel is nagy viták folytak a CCT-ről, de a sok kísérlet után ők is megállapították róla, hogy a költségeket nem csökkenti. – A privatizáció harmadik foka végül az egész könyvtár átadása valamilyen vállalkozásnak vagy társadalmi egyesületnek. Egy 1992-es vizsgálat szerint már

mind a négy északi országban van törvényes lehetőség a könyvtárak bérbeadására, vannak példák az outsourcingra is, de a privatizálást eddig egyetlen svéd könyvtárban alkalmazták (*Lönnerblad* 1993). Svédországban, heves viták között, tovább folytatódott ez a folyamat, de azután ellanyhult; a privatizáció egyik formája, hogy Hollandiában a legtöbb közművelődési könyvtárat a helyi önkormányzat tartja fenn, de *magánalapítvány* formájában; az alapítvány könyvtári tanácsa nagy vonalakban meghatározza a feladatokat, de a munkát a könyvtárigazgató irányítja (*Astbury* 1998:3). – A privatizációs jelenségek elterjedéséről *Fülöp* (1996) szemléje ad képet. *Mikulás* (1997) a privatizációs folyamatok logikáját és lehetőségeit elemzi; mellesleg bemutatja, hogyan árasztotta el a könyvtári szakirodalmat 1994-ben a „contracting out” témája, de az is kiderül, hogy 1995-ben már kissé vissza is esett a gyakorisága. Tudván, hogy kb. kétévénként hogyan jelentkezett csodaszerként és hogyan tűnt el ismét a „zero budgeting”, a PPBS, a TQM és a többiek, elképzeltjük, hogy a privatizációval sem történik másképpen; reális, konkrét elemei beépülnek a könyvtári tevékenység mindennapi gyakorlatába, de csak a normális fejlődési folyamat mozzanataként. Frontális ellentámadást indít a könyvtárak üzletiesítése ellen az angol közművelődési könyvtárügy és könyvtárosképzés nagy tekintélye, *Bob Usherwood*. A „public” területét nem lehet a „private” elvei szerint kezelni – ez a lényege könyvének, melynek címében (Rediscovering the *public* library management) dőlt betűkkel van kiemelve a *public* szó. A könyvtári munka sok részletére kiterjedő kérdőívet küldött szét valamennyi könyvtárhálózat vezetőjének, hogy lássa, mennyire nyomultak be a piacgazdaság módszerei a könyvtári gyakorlatba, s milyen a hatásuk; 69%-os volt a válaszadás. A válaszok tanulsága: a könyvtárosoknak egyre inkább a teljesítménymutatókat kell szolgálniuk a köz helyett, s ez a könyvtári munka eredményességét és a könyvtárak légkörét egyaránt rontja (*Usherwood* 1996)

Feltehetőleg maradandó az új irányzathoz – a szűkülő anyagi keretekhez való alkalmazkodás és a költséges, térítés nélkül nehezen elképzelhető új szolgáltatások terjedése miatt – a költségszámítás. Már az évtized elején többen felhívták a figyelmet annak az irrealitására, hogy a szolgáltatásoknak általában csak a közvetlen költségeit veszik figyelembe a könyvtárak, pl. a másolásnál csak a papír és esetleg a festék árát (más kérdés, hogy ezt sem tértetik meg teljesen), de megfelelnek a berendezésről és az eszközök karbantartásáról (*Pedersen* 1991). Már ezek a készkiadások is igen jelentősek; a könyvtárközi kölcsönzés az USA EK-aira vonatkozó felmérés szerint az igénylőnek 19, a szolgáltatónak 11 dollárjába kerül, ennek 77%-a bérköltség volt (Update 1994). (Közbevetőleg: nálunk a munkaerő olcsó, a gépi berendezés drága, a legfejlettebb országokban ez fordítva van; mi hajlamosak vagyunk arra, hogy a költségszámításokból kihagyjuk a munkabért, holott azért a magyar könyvtáros munkája sincs ingyen.) Az OCLC-től faxon 20-30 dollárért rendelhetett másolatot a német könyvtár, német ellátó is 12 DM-t kért ilyen szolgáltatásért (*Freyschmidt* 1994); a BLDSC egy kötetért 10 fontot, 10 oldal másolásáért 5 fontot kér, 50%-os haszonnal dolgozik (*Rády* 1995). Külső adatbázisok használatával járó beruházás: kommunikációs szoftver 8-10e DM, telefonfővonal 65 DM, Datex-P csatlakozás 200 DM, a személyzet betanításáért a szolgáltatóknak naponként és fejenként 100-500 DM, s még ezután jön a hardver (*Auskunftdienst* 1992). Az Internet használatának költségeibe a használók és a könyvtárosok képzését is bele kell számítani; a könyvtárosnak 200 óra intenzív gyakorlás – tehát évi munkaidejének 1/8-a – kell ahhoz, hogy megbízhatóan tudjon információt szerezni az Internetről (*Cram* 1996). Az indirekt költségek közé tartozik a könyvtár mint üzem rezsijének az illető szolgáltatásra arányosan eső része is (*Snyder* 1997).

A német önkormányzatok takarékosági kampánya vetette fel a „közigazgatás mint vállalkozás” (*Unternehmen Verwaltung*) eszméjét; a könyvtár különösen alkalmas a „mi mennyi?” konkretizálására. A Kommunale Gemeinschaftsstelle a könyvtár outputjából kiindulva „termékkatalógust” dolgozott ki a közművelődési könyvtárak számára. A „termék” 3 kritériuma: 1. az előállító intézményen kívüli személyek, intézmények használják, 2. hozzá lehet rendelni előállításának költségeit, 3. hozzá lehet rendelni az érte felelős minél kevesebb (lehetőleg egyetlen) részleget. A 3 termékcsoport: 1. információhordozók és információk, 2. rendezvények (vezetések, kiállítások), 3. speciális szolgáltatások kávéház, gyermekmegőrzés, irodalompropaganda). A termék nyilvántartásának összetevői: definíciója, mennyisége, költségei (összesen, médiumok szerint, személyzeti kategóriák szerint stb.), minőségére vonatkozó számadatok (pl. mennyivel emelkedett az illető mutatószám). Saját csoportosítási javaslatát is kifejti a szerző (*Naumann* 1998). A DBI kiadványa átfogó képet ad a könyvtári szolgáltatások termék voltáról és a könyvtár vállalkozás jellegéről. Sok számítással, táblázattal mutatja be, hogyan kell kiszámítani a költségeket a *költség-helyek* (a munkafolyamatok bér- és anyagigénye) szerint és a *költséghordozók* (a tényleges szolgáltatások) szerint; egy városi könyvtár fiókjai, bibliobuszai pl. mind költséghordozók, a központban folyó gyarapítási, feldolgozó stb. munka viszont költség-hely. A precíz számítások olykor szinte önmaguk paródiájába csapnak át; a személyi költségek költség-helyek szerinti elemzésénél (amely a munkafolyamatok precíz önfényképezésén alapul) nem csak a feladatra fordított munkaórák összegét számolják ki, hanem a munka végzésére jutó össz-óráért is, annak alapján, hogy mely fizetési osztályba tartozó dolgozók hány órát fordítottak erre e munkára (*Wege* 1998).

Mellesleg: olyan véleménnyel is találkozunk, hogy a 70-es években (!) divatba jött könyvtári költség-

elemzés már elavult; az üzleti életben ma már nem az önköltség csökkentése a előrevivő erő, hanem a termékek minőségének javítása, a hozzáadott érték növelése (Hofmann 1992).

A költségszámításra épülhet azután a szolgáltatások árának megállapítása – visszajutottunk tehát ahhoz a problémához, amelyből szemlénk kiindult. Itt nyilvánvalóan az üzleti világból merített tanulságokra kell építeni, figyelembe véve a önköltség mellett egyrészt a megcélzott használók teherbíró képességét, másrészt a piaci viszonyokat is.

A piacgazdaságban még nem igazán otthonos Sokolov (1993) egyszerű képlete szerint az információ ára az alábbi 3 tényezőtől tevődik össze: az 1 tényleges használóra jutó önköltség; az információ eljuttatása minden egyes használóhoz; az egyszeri eladásból származó haszon. – A piaci viszonyokat is tekintetbe veszi (képlet nélkül) a kolozsvári Orvostudományi Egyetem könyvtárának másolási szolgáltatása. Romániában sok a xeroxgép, de többnyire állnak, mert nincs hozzájuk papír, festék meg szerviz. Angol patrónájától kapott a könyvtár ajándékba papírt és festéket, a külső használóknak is megnyitott szolgáltatás árát úgy szabták meg, hogy valamivel alacsonyabb legyen a városban használatos árnál; nagy sikert arattak (s természetesen hasznuk is volt az üzletből). Hasonlóképpen indítottak és áraztak kötetes munkát a nagyközönség számára is, a szintén ajándékba kapott berendezéssel. (Wood-Lamont 1997).

Könyvtárosok és tájékoztatói brókerek különféle, a piaci igényeket és lehetőségeket számba vevő árképzési eljárásokat ismertetnek. – Egyszerű példa arra a közgazdasági igazságra, hogy minél olcsóbb az áru, annál többen veszik: egy amerikai EK-ben magáncég végzi a másolást; amikor az oldalankénti 10 centről 5-re csökkentették a díját, megkétszereződött a használat, pénzénél maradt a vállalkozó (Hubbard 1994). – Londoni felmérés tanulsága: az árképzés legfőbb tényezője nem az önköltség, hanem a piac; differenciált díjazást alkalmaznak a

könyvtárak, a használók, ill. a használat típusa szerint (Tilson 1995). – Angol bróker részletesen kifejti a könyvtáros olvasók számára az árképzés tényezőit és logikáját (Tanton 1997).

A reális (vagyis nem ráfizetéses) árképzés tehát rendkívül sok tényezőtől függ, s e tényezők ismét minden könyvtárban sokféle helyi körülménytől függenek.

Bibliográfia

A szerző neve után álló évszám az eredeti publikáció időpontja. – Ahol az eredeti publikációt használtam, ott az eredeti címet és (egyszerűsített formában) a szabványos adatokat közlöm. – Ahol magyar nyelvű ismertetést vagy hírt használtam, ott a magyar címet és az *ism.*, ill. *hír* jelzés után a magyar folyóirat címének rövidítését, a közlés évszámát, a folyóiratszámot és oldalszámot közlöm. – A Könyvtári Figyelő referátumai esetében a *ref.* rövidítés után csak a folyóiratban használt azonosító adatokat tüntetem fel: a KF évszámának két utolsó számjegyét és a referátum sorszámát.

- ANDERSON, B.L. 1994: A városi könyvtár mint a közösségi élet központja. *ref.* KF 94/276
- ASTBURY, R. 1998: Public libraries. – In: Librarianship and information worldwide 1998. Saur, London etc.
- Auskunftdienst 1992: Új utakon a tájékoztatás? A korszerű információtechnológia alkalmazása a duisburgi, kölni és düsseldorfi városi könyvtárban. *ref.* KF 92/354
- AYRÁS, A. 1997: Reforming the Finnish Library Legislation. = Scandinavian 1997/4:13-15.
- BAIER, H. 1995: A brandenburgi tartományi főváros, Potsdam könyvtárai... *ref.* KF 96/151
- BATT, C. 1998: Information technology in public libraries. 6.ed. London 1998, Library Association Publishing, 159 p
- Bibliothekartag 1996: Német könyvtárak az információs társadalom küszöbén. *ism.* KF 1998/2:302-303.
- BOISSÉ, J.A.: Könyvtári együttműködés: gyógyszer, de nem csodaszer. *ref.* KF 95/324
- Bottom Line 1997: Új egyetemi könyvtár – gyarapító és feldolgozó tevékenység nélkül. *hír* KF 1997/3:465.

- Buildings, books... 1997: Épületek, könyvek, bájtok: könyvtárak és közösségek a digitális korban (Benton-jelentés). **ref.** KF 98/204
- BURAKOWSKI etc. 1997: Új törvény – új remények. + Könyvtári törvény – kísérlet az elemzésre. + Rossz álmomból való törvény. + 1997. évi június 27-i törvény a könyvtárakról. **ref.** KF 98/102
- CART, M. 1992: A közművelődési könyvtár mint menedék-hely. **ref.** KF 93/358
- Conseil...1992: (Conseil Supérieur des Bibliothèques: Charte des bibliothèques.) A francia könyvtárak alapokmánya. = KF 1994/3:393-397
- Contracting out 1992: . Contracting out. The information business. Key issue 91. Hatfield, 1992. HERTIS Inf and Research 152.
- CORNISH, G.P. 1996: A dokumentumok szolgáltatása és hozzáférhetősége viharos időkben; Oroszország és a kelet-európai államok problémái. **ref.** KF 96/284
- Čo s ním? 1996: Körkérdés a cseh könyvtárakhoz az Internet felhasználásával kapcsolatban. **ref.** KF 97/093
- CRAM, J. 1996: Az Internet hatása a könyvtárakra: költség-hatékonysági megfontolások. **ref.** KF 97/318
- DAVID, M. 1991: A „láthatatlan kéz”: a gazdasági valóság. **ref.** KF 92/371
- DBI-Ps 1993/03a: Társadalmi egyesületek vegyék át a fiókönyvtárak kezelését... **hír** KF 1993/4:437.
- DBI-Ps 1993/03b: Ellátó rendszer – készpénzért... **hír** KF 1993/4:437
- DBI-Ps 1993/12: Létminimumon az egyik legtekintélyesebb német könyvtár. **hír** KF 1994/2:270.
- DBI-Ps 1995/02: A német városi könyvtárak is pénzhiánnyal küzdenek. **hír** KF 1996/1:53.
- DBI-Ps 1995/03.: Adó helyett ajándékozz könyvet! **hír** KF 1996/1:43.
- DBI-Ps 1995/04.: A beiratkozási, illetve kölcsönzési díjak nagyságáról... **hír** KF 1996/1:19.
- DBI-Ps 1995/06: Online keresés a bibliobusból. **hír** KF 1996/1:53.
- DBI-Ps 1997/02: A pénzhiány a német közművelődési könyvtárakban... **hír** KF 1997/2:316
- DBI-Ps 1997/11a: Vért – könyvekért... **hír** KF 1998/1:40
- DBI-Ps 1997/11b: Leállt Hessen tartomány utolsó bibliobusza... **hír** KF 1998/1:52
- DBI-Ps 1998/02a: „Kevesebbet olvas, kevesebbet fizet”... **hír** KF 1998/1:69
- DBI-Ps 1998/02b: 400 lipcsei joghallgató távolvasási akcióval tiltakozott... **hír** KF 98/1:34.
- DBV 1994: A Német Könyvtáregyesület állásfoglalása a könyvtári térítési díjakról. **ref.** KF 95/069
- DBV 1998/1999: Stellungnahme des Deutschen Bibliotheksverbandes. = Bibliotheksdienst 33/2:231-238.
- Dividends 1997/1998: Dividends: the value of public libraries in Canada. = Bottom Line 11/4:158-179.
- ECKES, A. 1995: Elektronikus dokumentumszolgáltatás a heidelbergi egyetemi könyvtárban... **ref.** KF 96/173
- ERŐSS M., SZENTGÁLINÉ 1995: A dán könyvtári rendszer felépítése és hálózati együttműködése. Szakdolgozat, ELTE TFK, Könyvtártudományi tanszék. 42 p.
- ESTABROOK, L. 1992: Hogyan vélekednek az állampolgárok, ill. a könyvtárosok a közkönyvtári szolgáltatásokról? **ref.** KF 93/081
- Federal'nyj zakon „O bibliotečnom dele”. = Nauč.Tehn. Bibl. 1995/6:3-21.
- FIX, M. 1996: Az Internet bevezetése a brit közművelődési könyvtárakban. Célok, követelmények, akadályok. **ref.** KF 96/422
- FRANKEN, K. 1997: Szponzorok reklámozása az Interneten: a Konstanz Egyetemi Könyvtár kísérlete. **ref.** KF 97/319.
- FREYSCHMIDT, G.1994: Folyóiratcikkek másolatainak beszerzése az Interneten keresztül. **ref.** KF 95/051
- FÜLÖP Géza, M. 1996: „Könyvtár kiadó!” Szemle. = KF 1996/1:99-103.
- GONDOVÁ, D. 1997: A Szlovák Könyvtári Egyesület, a könyvtárak és az állami regionális kultúra átalakítása. **ref.** KF 98/117
- GROTENHUIS, A.J. te 1995: Vállalati könyvtár, amelyben a belső használóknak is számlázzák a szolgáltatásokat. **ref.** KF 95/378
- GUDIN DE VALLERIN 1994: Térítéssel szolgáltatások a százezernél nagyobb lélekszámú francia városok közkönyvtáraiban. **ref.** KF 95/123
- HAGOORT, M. 1993: A közművelődési könyvtárak fenntartása Hollandiában. = KF 1993/4:621-624.
- HARBO, O. 1997: A könyvtárügy fejlődése Dániában. **ref.** KF 98/011
- HEIMANN, J 1997: Három éve vezették be a kölcsönzési díjat a heidelbergi Városi Könyvtárban. Beszámoló a tapasztalatokról. **ref.** KF 97/394
- HOFMANN, U. 1992: Gazdaságosság a könyvtárakban: új koncepciókra van szükség. **ref.** KF 93/182
- HUBBARD, W.J. 1994: A könyvtári fénymásolatok árának rugalmassága mint a kereslet törvényének konkrét bizonyítéka. **ref.** KF 95/169
- HYAMS, M. 1991: Hogyan lehet egy állandóan változó környezetben pénzt keresni? **ism.** KF 1992/3:501-502.

- IIVONEN, M. 1992: Ideje fizetni? Az adatbázisokban való keresésért fizetendő térítés elvei és problémái. **ref.** KF 92/370
- Inform 1993: Könyvtárhasználat – óránként 50 fontért... **ism.** KF 1993/4:585.
- ISOHOOKANA-ASUNMAA, T. 1993: A finn kulturális miniszter a könyvtárügyi fejlesztési irányelvekről. **ref.** KF 93/308
- JOCHIMSEN, H. 1996: Kíméletlen elemzés és öntudatos stratégia. A holland könyvtárügyi terv 2005-ig. **ref.** KF 96/370
- KING, P. 1989: Privatizáció és a közkönyvtárak. **ism.** KF 1992/4:707-710.
- KIVISTÖ, K. 1997: A finn könyvtárpolitika irányai. **ref.** KF 98/097
- KNUL, M. 1994: Közhasznú információszolgáltatás – kihívás a közművelődési könyvtárak számára. = KF 1994/2:253-258.
- Konzepte... 1993: Nagyvárosi könyvtári koncepciók Németország keleti és nyugati feléből. **ref.** KF 94/110
- KÖVENDI D. 1997: Dokumentumok a könyvtárstatisztika újabb irodalmából. = KF 1997/3:519-532.
- KROLLER, F. 1993: Ausztria könyvtár- és tájékoztatásügye. **ref.** KF 94/089
- KRÖTZSCH, J. 1996: Moszkva könyvtárai – tanulmányúti tapasztalatok. **ref.** KF 96/374
- Kultusministerkonferenz 1997/1999: Empfehlung der Kultusministerkonferenz zur Stärkung von Kostenbewusstsein und Dienstleistungsorientierung. (Beschluss der Kultusministerkonferenz vom 12. 9. 1997). = Bibliotheksdienst, 33/2:221-231.
- LÖNNERBLAD, B. 1993: Szerződéses üzemeltetés: új lehetőség a közművelődési könyvtárak számára? **ref.** KF 93/322
- Managing Inf. 1995: CD-ROM-ot is kölcsönöznek az angol közművelődési könyvtárak... **hír** KF 1996/1:46.
- MAUCH, B. 1996: A könyvtárpolitika nyomorúsága Németországban; több szociális munkát és kevesebb marketinget a közművelődési könyvtárakban. **ref.** KF 96/231
- Mi lesz a DBI-vel? etc. 1977 = KF 1998/1:63-75.
- MIKULÁS G. 1997: Információs és könyvtári tevékenységek privatizálása. Szemle. = KF 1997/1:96-101.
- MYERS, G. 1991: Robin Hood a könyvtárközi kölcsönzésben: fizessenek az információban gazdagok az információban szegények helyett! **ref.** KF 92/077
- NAUMANN, U. 1998: Produktkatalog für wissenschaftliche Bibliotheken. = Zeitschrift für Bibliothekswesen u. Bibliographie. 45/3:295-311.
- NICHOLSON, H. 1992: Kellemtlen hálótárs: vállalkozás az egyetemi könyvtárban. **ref.** KF 94/023
- OSIPOVA, I.P. 1993: Az átalakulás kontúrjai. **ref.** KF 94/091
- PAVLÍK, J. 1996: Térítési díjak a könyvtárban. A Kladnió Állami Tudományos Könyvtár által 1996. márc. 13-án rendezett szemináriumról. **ref.** KF 97/087
- PAVLÍK, J. 1998: Ceny informačných služeb v knihovnách – vyvoj v letech 1996-1997. Stav a tendence. = Čtená . 50/1:4-7.
- PEDERSEN, W.A. 1991: Térítési másolási szolgáltatások a könyvtárban. **ref.** KF 92/189
- PENNIMAN, W.D. 1991: Az információszolgáltatás stratégiájának kialakítása a technológiai környezetben. = KF 1992/2:473-478.
- Perečen' 1989: Perečen' besplatnyh bibliotečno-informacionnyh uslug. = Nauč.Tehn.Bibl. SSSR. 1989/11:28.
- Perspectives on... 1996: Az átalakulóban levő könyvtár-tájékoztatói szolgáltatások költségei és ára. **ref.** KF 96/431
- PILA, J. 1996: Lelkesedéssel a bérleti díj nem fizethető ki, avagy a nyilvános könyvtárak finanszírozásáról. **ref.** KF 96/371
- Preiskurant 1989: Preiskurant No 57-15-92. Ceny na massovye vidy uslug v oblasti naučno-tehničeskoy informacii. = Nauč.Tehn.Bibl. SSSR 1989/11:28-33
- Preiskurant 1990/1991: Preiskurant No 57-15-92. Ceny na massovye vidy uslug v oblasti naučno-tehničeskoy informacii. = Nauč.Tehn.Bibl. 1991/5:26-31.
- Public Libr. Quarterly 1995: Könyvtári pótadót vetett ki St.Louis városa... **hír** KF 1996/4:629
- RÁDY F. 1995: Gondolatok a könyvtárközi kölcsönzésről. = KF 1995/1:20-22.
- RATLIFF, P. 1995: A térítési szolgáltatások három évének tanulságai egy vállalati szakkönyvtárban. **ref.** KF 95/281
- REICHEL, K. 1993: Tizenkét tézis a használati díjak bevezetése ellen. **ref.** KF 94/064
- Review 1995: Az angol és a walesi közművelődési könyvtári szolgálatról készített jelentés ürügyén. **ism.** KF 1996/2:285-288.
- SCHNEIDER, R. 1996: Búcsú a „mindenki könyvtára” elvtől. 1.r.: A közigazgatási reform mint a közkönyvtárak korszerűsítésének lehetősége. **ref.** KF 97/088
- SEEFELDT, J. 1993: A könyvtárhasználati díjak közkönyvtárakban – csodaszor az üres kasszák ellen? Védőbeszéd a társadalmi belátás, az esélyegyenlőség és a művelődéspolitikai felelősség érdekében. **ref.** KF 94/113
- SEIDEL, H. 1997: A San Francisco Public Library főkönyvtárának új épülete **ref.** KF 98/133

SENKEVITCH, J.J. 1991: A termelékenység elemzése az anyagi felelősség jegyében. **ref.** KF 92/283

SHUMAN, B.A. 1991: Kilenc változat a közművelődési könyvtár lehetséges jövőjére. **ref.** KF 92/324

SIMON, E. 1996: Kereskedelmi és ipari tájékoztatás az orosz könyvtárakban: konferencia Oroszországban és egy új egyesület alakítása. **ref.** KF 97/076

SINITSYNA, O. 1997: Paid services at the Library for foreign literature: new objectives, experience, perspectives. = *Inspel* 31/2:88-94

SKALICZKI J. 1993: Nemzetközi kitekintés és összehasonlítás a könyvtárakat érintő jogi szabályozásokról. Szemle. = *KF* 1993/4:587-597-

SKRZESZEWSKI, S. 1985: Könyvtárhasználati díj: szembe kell nézni a valósággal. **ism.** TMT 1987/8:406-408.

SMITH, W. 1993: Kifizetődő-e a térítéses szolgáltatásokat bevezetni? **ref.** KF 94/065

SNYDER, H. 1997: What does it really cost? Allocating indirect costs. = *Bottom Line* 10/4:158-164.

SÓJKA, J. 1993: A felsőoktatási könyvtárak 1992. évi problémáiról. **ref.** KF 94/024

SOKOLOV, (A. 1993: Az információ ára piaci körülmények közepette. **ism.** TMT 1995/8:345-346.

SPETZ, J.E. 1993: A könyvtárak megmentésére indított svéd kampány. **ref.** KF 94/159

STANILAND 1988: Walkley Library Action Group. = *Publ.Library J.* 13/5:65-69.

STOCK, W.G. 1997: A német könyvtári munkaerőpiac elemzése. **ref.** KF 98/188

TANTON, J. 1997: Térítéses szolgáltatások: a költségek és díjak meghatározása. **ref.** KF 98/069

TILSON, Y. 1995: A bevétel-szerzés módja, a térítések mértékének meghatározása a brit könyvtárakban – felmérés. **ref.** KF 95/279

TRANIELLO, P. 1996: A könyvtári törvénykezés reformja Közép-Európában: igények és elvárások. A nyugat-európai könyvtári törvénykezés áttekintése. **ism.** KF 1996/3:469-474.

Update 1994: Mibe kerül egy könyvtárközi kölcsönzés... **hír** KF 1994/4:608.

USHERWOOD, B. 1996/1998: *Rediscovering public library management.* London, LA Publishing. 1998. 184 p.

VAZQUEZ VALERO, M. 1995: A dokumentumellátás költségei és díjai Spanyolországban. **ref.** KF 96/094

VERHO, S. 1991a: A recesszió megtanít bennünket. **ref.** KF 92/176

VERHO, S. 1991b: Minőségi mutatók, mennyiségi mutatók. **ref.** KF 92/284

VERHO, S. 1993: Könyvtári barométer: a legrosszabb még hátra van. **ref.** KF 94/025

Wege 1998: Wege zu einer bibliotheksgerechten Kosten- und Leistungsrechnung. Berlin 1998. DBI. 156 p. /DBI-Materialien 167./

WINKWORTH, I. 1993: Hogyan növelhető a könyvtár bevétele? **ref.** KF 93/375

WOJCIECHOWSKI, J. 1996: Az üres pénztárca komplexusa. **ref.** KF 96/303

WOOD-LAMONT, S. 1997: Self-financing services in libraries: a method of increasing limited library budgets in post-communist Romania. = *Inspel* 31/2:95-102.

WORMELL, I. 1996: A térítéses információszolgáltatások sikertényezői. **ism.** KF 1997/3:547-550.

Következtetések

Az anyagból egyértelműen adódó megállapítás: a könyvtári térítéses szolgáltatások körét és mértékét sehol a világon központilag nem szabályozzák, feltehetőleg azért, mert nem központilag tartják fenn a könyvtárakat. A könyvtárosok mindenütt a térítés ellen, ill. minimumon tartása mellett vannak, a fenntartók azonban egyrészt nem adnak annyi pénzt, amiből a könyvtár el tudná látni feladatait, másrészt meg is követelik a könyvtártól, hogy az ő terheik csökkentése végett maga is járuljon hozzá saját költségvetéséhez. Központi szervek is, könyvtárosegyesületek is adnak ki erre vonatkozó irányelveket, deklarációkat, gyakorlatilag azonban a térítés köre és mértéke mindenütt a közvetlen fenntartó és a könyvtár közötti alku eredménye. (A szabályt erősítő kivétel a szovjet „tudományos-műszaki” szakkönyvtárak és tájékoztatási intézmények helyzete a peresztrojka első éveiben, amikor politikailag még teljes érvényében volt a centralizáció, gazdaságilag viszont már rászorították az intézményeket a lehető mértékű önfenntartásra; ebből az időből, a 80-as évek végéről származnak az illető intézmények térítéses szolgáltatásainak körét és a térítés mértékét aprólékosan meghatározó, központilag kiadott, terjedelmes „árjegyzékek”.)

A szemle tehát azt igyekszik bemutatni, hogy mely országban kik milyen elveket igyekeznek érvényesíteni a térítések ügyében, gyakorlatban milyen a külföldre könyvtárak anyagi helyzete, milyen tényezőzők játszanak szerepet az alkuban, milyen lehetőségei vannak a könyvtárnak bevétel szerzésére. – Többé-kevésbé átfogó, országok szerint tagolt képet csak a közművelődési könyvtárakról kaphatunk, az egyetemi könyvtárakra és a szakkönyvtárakra vonatkozó anyag kevés; ezt a rájuk vonatkozó külön fejezetekben próbáljuk megmagyarázni.

Az anyag zömét a Könyvtári Figyelő 1991-1998 közötti évfolyamainak cikkreferátumai és könyvismertetései adják; a szerkesztőség ugyanis a jelek szerint valóban kellő gonddal válogatta ki referálásra a lényegesebb cikkeket a Szakkönyvtárban rendelkezésére álló irodalomból. Bizonyos hézagok pótlására emellett külön is kerestem cikkanyagot, és esetlegesen került be néhány olyan, témánkba vágó újdonság, amely a feldolgozó munka legújabb stádiumában bukkant fel az OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtárban. – S óhatatlanul szerepelnek a szemle szövegében olyan kommentárok, nézetek is, amelyek nem kapcsolódnak egy konkrét dokumentumhoz, hanem az irodalommal való folyamatos foglalkozásból adódtak.

Az ezzel valamilyen formában foglalkozó cikkek általában csak egy bizonyos szempontból, egy bizonyos jelenségre koncentrálnak tárgyalják a problémákat, összességükből azonban átfogó, rendszerezhető tanulságok adódnak. Bevezetőben ezek alapján differenciálhatjuk a szolgáltatásoknak önköltségük és térítésük szempontjából eltérő kategóriáit.

1. A legalapvetőbb szolgáltatás: a könyvtári állomány használatát lehetővé tenni, beleértve az állomány feltárását is (katalógus, szabadpolcos meg „családi könyvtári” stb. elhelyezési rend). Ezt a szintet ma már a könyvtári *létminimumon alul* levőnek tekintjük, hiszen elvben mindenütt biztosítani kell a más könyvtárak állományához való hozzáférést is; a gyakorlatban azonban természetesen

Nyugat-Európában is ez jellemzi a kisebb közművelődési könyvtárak zömét. – Ennek az „önköltsége” nem lépi túl a könyvtár minimális működési feltételeinek (állomány, személyzet, helyiség) a költségét, tehát a minimális rezsit, amely akkor is megvan, ha egy olvasó sem teszi be a lábát a könyvtárba.

2. Mérhető összeggel növeli a könyvtár rezsijét a más könyvtárak állományából való szolgáltatás, tehát a könyvtárközi kölcsönzés. A külön költség minimuma: a könyvtáros munkaideje és a postaköltség – Itt mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a nyugat-európai és amerikai könyvtárak szolgáltatásainak költségelemzései egy dologban lényegesen különböznek a kelet-európai könyvtárakétól: Nyugaton a könyvtáros munkaideje (munkabére) a legjelentősebb tétele a legtöbb szolgáltatás önköltségének, mifelénk viszont a bérköltség elhanyagolható apróság a dologi kiadásokhoz (gépi berendezés, postaköltség stb.) képest; ott olcsó a gép, drága az ember, nálunk drága a gép, olcsó az ember (mondhatnánk, „ingyen van” az ember, hiszen a munkaidőt nem is szokás beszámítani a költségekbe, ami azért nem helyes).

3. A külső információforrások igénybevétele azonban többnyire nemcsak a rezsijét növeli a közvetlen szolgáltató könyvtárnak, hanem fizetnie is kell a szolgáltatások átengedéséért az elsődleges szolgáltatóknak. Ilyen eset a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés (esetleg a belföldi is), különösen pedig az online információkeresés, dokumentumszolgáltatás igénybevétele. Az egyetemi könyvtár megteheti (ha tudja), hogy ezeket a költségeket is átvállalja (legalább egy bizonyos kereten belül), de minden további nélkül „egy az egyben” rá is terhelheti a használóra. (Annál is inkább, mert már megvan annak a technikai lehetősége is, hogy a használók a könyvtár gépi rendszerén átfuttatva, de önállóan igényeljék és kapják meg a szolgáltatást.)

4. Végül van olyan szolgáltatás, amelyet egyenesen jövedelemforrásként vezet be a könyvtár. Általános